

de Gouden Driehoek

Ontstaan van de BV Nederlandse Landbouw

3 oktober 2011

t/m

24 februari 2012

In samenwerking met
leerstoelgroep Agrarische
Geschiedenis

Forum

(gebouw 102)

Droevendaalsesteeg 2

6708 PB Wageningen

<http://library.wur.nl/speccol>

Tentoonstelling Bibliotheek Wageningen UR

Openingstijden: maandag t/m vrijdag, 9.00 - 17.00 uur

De Gouden Driehoek: ontstaan van de BV Nederlandse landbouw in de 19de eeuw

Tentoonstelling Bibliotheek Wageningen UR

3 oktober 2011 – 24 februari 2012, maandag - vrijdag, 9.00 - 17.00 uur

Met de 'Gouden Driehoek' duidt het ministerie van EL&I de succesvolle samenwerking van landbouwwetenschap (onderzoek/onderwijs), bedrijven en overheid aan. Deze samenwerking is ontstaan in de negentiende eeuw en in de loop der tijd flink veranderd. In de twintigste eeuw heeft de nationale overheid een zeer belangrijke rol gespeeld, maar in de afgelopen twintig jaar is die rol van de overheid onder invloed van het proces van globalisering en van de voortgaande Europese eenwording sterk veranderd. Ook de organisatie van de landbouw is flink veranderd- veel van de negentiende-eeuwse en begin twintigste-eeuwse organisaties zijn verdwenen. In het algemeen kunnen we zeggen dat er een verandering is geweest van een liberale samenleving naar de verzorgingsstaat naar het zoeken naar een nieuwe mix van publiek/private samenwerking. De geschiedenis van het ontstaan van de Gouden Driehoek kan voor deze nieuwe mix een inspirerend voorbeeld zijn.

Bibliotheek Wageningen UR
Leeszaal [Speciale Collecties](#)
Forum (gebouw 102)
Droevendaalsesteeg 2
6708 PB Wageningen
<http://library.wur.nl/speccol>

Verantwoording

Deze tentoonstelling is gemaakt door Anton Schuurman, leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis en Liesbeth Missel, Bibliotheek Wageningen UR, Speciale Collecties.

De tentoonstelling is opgezet naar aanleiding van het onderzoeksprogramma *Modernisering en democratisering van het Nederlandse platteland in de negentiende eeuw* dat door NWO is gefinancierd en wordt uitgevoerd op de leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis van de Wageningen Universiteit. Deelnemers aan dit programma zijn Anton Schuurman, Paul Brusse, Piet van Cruyningen, Remco Visschers, Ronald Rommes, Wim Coster en Pim Kooij.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling is voor de opening van het Academisch Jaar in Wageningen, dat in het teken stond van de Gouden Driehoek nu, een filmpje gemaakt over de tentoonstelling.

<http://www.youtube.com/user/servicedeskbib#p/a/u/0/d9P5YByyv6A>

Productie: team Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR

Meer informatie: Speciale Collecties / Liesbeth Missel; Anton Schuurman
e-mail: speccoll.library@wur.nl / liesbeth.missel@wur.nl; anton.schuurman@wur.nl
telefoon: 0317-482701 / 0317-484546; 0317-482292

oktober 2011

1. Geïsoleerde initiatieven, eerste helft 19de eeuw

Voor de Gouden Driehoek zijn er drie partijen nodig: marktpartijen, overheid en wetenschap. Alle drie veranderen sterk van karakter in de periode 1750-1850. Dit is de periode van de twee grote revoluties: de Franse en de Industriële revolutie. De Franse revolutie luidt definitief het einde van het feodale tijdperk in dat is gekenmerkt door maatschappelijke ongelijkheid naar standen. De Industriële revolutie is in feite een energie-, transport- en institutionele revolutie die er toe heeft geleid dat er een periode van ongelooflijke economische groei kwam. Deze economische groei is begeleid door een ongekeerde bevolkingstoename en door een sterke groei van de grote steden. Met de Industriële revolutie krijgt het principe van de arbeidsdeling als bron van economische groei, zoals Adam Smith die in zijn hoofdwerk *Wealth of Nations* heeft beschreven, een geweldige impuls [1-1]. Smith neemt met zijn marktdenken afstand van de fysiocraten die in de landbouw de enige bron van welvaart zien. De Industriële revolutie is bovendien een kind van de Verlichting – de houding dat debatteren op basis van redelijke argumenten en empirisch onderzoek de sleutel tot het begrijpen van de wereld zijn.

1.1 Nationaal beleid onder leiding van Jan Kops

In Nederland vinden er in de periode 1750-1850 eveneens grote veranderingen plaats. Met de inval van de Fransen in 1795 ontstaat de Bataafse Republiek die de opvolger wordt van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het grote verschil is dat de Bataafse Republiek een eenheidsstaat is en niet langer een co-federatie van autonome provincies. De nieuwe regering benoemt ook een ‘secretaris-generaal’ voor de landbouw: Jan Kops [1-2]. Jan Kops doet enkele belangrijke zaken. Allereerst gaat hij, samen met zijn baas Johannes Goldberg – de ‘minister’ van economische zaken – een enquête houden naar de toestand van de landbouw middels vragenboekjes met 252 vragen [1-3]. Dit krijgt een min of meer duurzaam vervolg met de publicatie van het *Magazijn van de vaderlandschen landbouw* [1-4]. Vanaf 1806 wordt hierin ook opgenomen *De staat van den landbouw in het Koninkrijk Holland*. Onder verschillende benamingen zou deze serie door blijven lopen van 1806 tot 1966 en het belangrijkste statistische orgaan van de landbouw worden [1-5]. Om deze

informatie te verkrijgen worden er in alle provincies *Commissies van de landbouw* opgericht. Hier hebben lokale grootheden en grootgrondbezitters zitting in. Bovendien start Kops een Kabinet van landbouwwerktuigen [1-6/7]. Later wordt hij hoogleraar Landhuishoudkunde in Utrecht [1-8/10]. De bedoeling van het Kabinet is om door goede voorbeelden van werktuigen tentoon te stellen de landbouw en landbouwers vooruit te helpen. Met Jan Kops komt er voor het eerst zoiets als een nationaal landbouwbeleid van de grond. In de Republiek der Verenigde Nederlanden was dit volledig afwezig.

Nederland kent al lang een markteconomie, maar met de Bataafse Republiek en de periode daarna worden er wel allerlei belemmeringen weggenomen. Zo worden bijvoorbeeld de gilden afgeschaft en wordt geprobeerd om de staatsfinanciën op orde te brengen. Wetenschappelijk gezien heeft Nederland een belangrijke rol gespeeld in de wetenschapsrevolutie van de zeventiende eeuw en in de Verlichting. Ook het genootschapswezen bloeit hier sterk waarbij men allereerst kan denken aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen die in 1784 wordt opgericht. Op het terrein van de landbouw zijn er allerlei genootschappen actief, zoals de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen opgericht in 1752 te Haarlem en de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw in 1776 te Amsterdam opgericht [1-11]. Een interessant voorbeeld van het Verlichtingsdenken is de publicatie *De natuurlijke historie van Holland* van Le Francq van Berkhey [1-12].

[1-1] Smith, A.

An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations - 3rd ed.

London: W. Strahan and T. Cadell, 1784. - 3 vols.

FORUM - SPEC.COLL. - R349E04

[1-2] **Schilderij Jan Kops (1765-1849)**

Janus (Jan) Kops (Amsterdam, 6 maart 1765 - Utrecht, 9 januari 1849) was een Nederlands doopsgezind predikant, botanicus en hoogleraar landhuishoudkunde en de kruidkunde te Utrecht. In 1788 werd hij predikant in Leiden, maar eigenlijk lag zijn hart bij de botanie. In 1800 werd hij aangesteld als "commissaris tot de zaken van de landbouw" bij de landbouwafdeling van het Agentschap van Nationale Oeconomie in Den Haag. In 1811 is op zijn initiatief een kabinet van landbouwwerktuigen gevestigd, eerst te Amsterdam, later te Utrecht. In 1815 werd Kops door Koning Willem I

benoemd tot de eerste hoogleraar in de landhuishoudkunde aan de Universiteit van Utrecht. Op 15 februari 1816 sprak Kops de inaugurele rede "Inwijdings-redevoering over het aanbelang van het akademisch onderwijs in de Nederlandsche landhuishoudkunde". Kops werd in 1828 rector magnificus in Utrecht en ging in 1835 met emeritaat.

[1-3] Vraagen, betreffende den staat van den vaderlandschen landbouw in elken ring, arrondissement, district, of naast elkander liggende gemeenten; boven het geen in de vier rondgezonden tabellen wegens woeste gronden enz. is opgegeeven

[S.l.]: [s.n.], [1800]. - 24 p.

FORUM - SPEC.COLL. - RA0072

[1-4] Magazijn van vaderlandschen landbouw (1.). Voortgezet als:

(2.) Staat van den landbouw in het Koninkrijk van Holland gedurende den jare...

(3.) Staat van den landbouw in Holland gedurende den jare...

(4.) Staat van den landbouw in Nederland

(5.) Staat van den landbouw in de Vereenigde Nederlanden gedurende den jare...

(6.) Staat van den landbouw in het Koninkrijk der Nederlanden, (Noordelijke provincien) gedurende het jaar...

Haarlem ; Brussel : Loosjes ; Stapleaux, 1804-1829[1860]

FORUM - SPEC.COLL. - R346D04/R346F01- AANWEZIG[1-) DI. 1(1804)-6(1814);

(2.)Over 1806/07(1807)-1808(1810); (3.)Over 1809/10(1810)-1812(1812); (4.)

Over 1813(1813); (5.) Over 1814(1814); (6.) Over 1815(1819)-1828(1829)

[1-5]. Algemeen verslag wegens den staat van den landbouw in het Koninkrijk der Nederlanden gedurende het jaar... : opgemaakt door eene Commissie uit de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij (Haarlem)

Eerder verschenen als: Staat van den landbouw in ...

Haarlem: Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij, [1804/1830]-1860. - Uitgave gestaakt

FORUM - SPEC.COLL. - R346F01 - AANWEZIG Over 1829(1830)-1859(ca. 1860)

[1-6] Naamrol der personen die het Kabinet van landbouwkundige werktuigen en gereedschappen, opgericht bij besluit van zijne Majesteit den Koning van Holland van 15 van Oogstmaand 1808. 4 bezigtigd hebben

[Utrecht]: s.n., [1808-1872]. - 2 dl. – Manuscript gastenboek

FORUM - SPEC.COLL. - R363B50

|

[1-7] Catalogus der werktuigen en gereedschappen van 's Rijks Kabinet van Landbouw te Utrecht

's-Gravenhage: Algemeene Landsdrukkerij, 1840, 1844

FORUM - SPEC.COLL. - RF0002; RF0358

[1-8] Kops, J.

Inwijdings-redevoering over het aanbelang van het akademisch onderwijs in de Nederlandsche land-huishoudkunde

Te Utrecht: bij O.J. van Paddenburg, en J. van Schoonhoven, 1816. - 71 p.

FORUM - SPEC.COLL. - R337D06

|

[1-9] Redevoering over den Noord-Nederlandschen bodem, als meer geschikt voor den landbouw, dan die van vele andere landen van Europa, ...Jan Kops

[s.l.]: [s.n.], [ca. 1821]. - 16 p.

FORUM - SPEC.COLL. - R334H13

|

[1-10] Noord - Nederlandsche landhuishoudkunde; door J. Kops, Professor, aan de Utrechtsche Academie

[Utrecht]: [s.n.], [ca. 1830]. - 271 p.

FORUM - SPEC.COLL. - R361 Manuscript dictaat van de colleges gegeven door Jan Kops

[1-11] Verhandelingen / uitgegeeven door de Maatschappij ter Bevordering van den Landbouw te Amsterdam

Amsterdam: Maatschappij ter Bevordering van den Landbouw

FORUM - SPEC.COLL. - R346D05/06 - AANWEZIG Dl. 1(1778)-19(1832) Handgeschr. index in dl. 18

WWW - AANWEZIG Vol. 1(1778)-4(1878)

[1-12] Francq van Berkhey, J. le

Natuurlyke historie van Holland

Te Amsterdam [etc.]: by Yntema en Tieboel [etc.], 1769-1811. - 9 dl. in 12 bd. : 63 pl., krt., tab.

FORUM - SPEC.COLL. - R340E01

1.2 Organisaties op terrein van de landbouw

Met het ontstaan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1815 onder koning Willem I vinden er voor de landbouw enkele nieuwe belangrijke veranderingen plaats. De Commissies van Landbouw blijven weliswaar bestaan, maar alleen nog maar op provinciaal niveau [1-13]. Het landbouwbeleid is een zaak voor die provinciebesturen geworden. Het Kabinet van landbouwwerktuigen blijft ook bestaan in Utrecht, maar het belang ervan is beperkt. De *Staat van den landbouw* tenslotte is vanaf 1830 uitgegeven door de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij die ontstaan is uit de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en sinds 1836 Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid heet. Centrale overheidssturing ontbreekt dus op het terrein van de landbouw. Organisaties die op dit terrein actief zijn, zijn de genoemde Maatschappij ter bevordering van Nijverheid. Vanaf 1832 geeft deze organisatie ook het *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid* uit [1-14]. Hierin wordt veel aandacht geschonken aan de landbouw. Eén van de oprichters is Gerard Wttewaall, hoogleraar landhuishoudkunde in Leiden. Belangrijke andere mensen rond dit tijdschrift zijn Anthoni Hendricus van der Boon Mesch, die in 1840 de opvolger van Wttwaal wordt en bovendien hoogleraar scheikunde is, en Herman Christiaan van Hall die hoogleraar botanie en landhuishoudkunde in Groningen is en in 1842 oprichter is van de landhuishoudkundige school in Groningen [1-15/16].

[1-13] Voorstellen met uitloving van premiën en medailles ter bevordering van den landbouw in de provincie Zeeland : vastgesteld bij de vergadering der Commissie van Landbouw in die provincie...

Middelburg: Commissie van Landbouw in Zeeland

FORUM - SPEC.COLL. - R352D27 - AANWEZIG 1(1839),4(1842)-5(1843),7(1845)-9(1847),11(1849)

[1-14] Tijdschrift ter bevordering van nijverheid (1.) Voortgezet als:

(2.) Tijdschrift uitg. door de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Nijverheid (Haarlem)

(3.) De nijverheid : wekelijksche courant

(4.) Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid

(5.) Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid

Redacteuren: G. Wttwaal; A. H. van der Boon Mesch; F. van Catz Smallenburg en G. J. Verdam

Haarlem: Nederlandsche maatschappij ter bevordering van de nijverheid [etc.], 1833-1921

FORUM - SPEC.COLL. - R388D02/R388E01- AANWEZIG(1): 1e reeks, dl. 1(1833)-15(1852) incl. reg. dl. I(1833)-dl. LX(1880)

FORUM - STACKS - NN03100 – AANWEZIG: 2e reeks, dl. 16(1853)-22(1859);(2) Dl. 23(1860)-[55](1892); (3) [3e reeks]: Jrg. 1(1893)-4(1896); (4)Nieuwe reeks, dl. 1(1897)-6(1902); (5)Jrg. 70(1903)-89,. 8(1921)

[1-15] **Portret H.C. van Hall (1801-1874)**

Hermannus Christiaan van Hall (Amsterdam, 18 augustus 1801 - Beek, 12 januari 1874) was een Nederlands botanicus, hoogleraar plantkunde en landhuishoudkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen en pionier van het hoger landbouwonderwijs. Van Hall nam in 1842 als hoogleraar het initiatief tot de oprichting van een Hogere Landhuishoudkundige School in Groningen, het Van Hall Instituut, één van de drie voorlopers van de huidige Hogeschool Van Hall-Larenstein. Van Hall kreeg daardoor de gelegenheid om zijn opvatting, dat theorie en praktijk aan elkaar gekoppeld dienen te worden, ook daadwerkelijk te realiseren, door aan deze school een modelboerderij te verbinden. Door de nadruk te leggen op goede voorlichting aan boeren heeft hij bijgedragen aan een betere bedrijfsvoering in de landbouwsector. Van Hall kreeg in 1871 bij koninklijk besluit een pensioen toegewezen. Hij overleed in januari 1874 in Beek bij Nijmegen op 72-jarige leeftijd.

[1-16] Hall, H.C. van ; Staring, W.C.H. ; Iterson, W.J.D. ; Ittersum, J.W.C. van ; Veltman, J.J.

[Verzameling artikelen en overdrukken over de Landhuishoudkundige School te Groningen en het landbouw-onderwijs in het algemeen]

[S.l.]: [s.n.], 1844-1875. – 31 st. : 1 pl., tab.

FORUM - SPEC.COLL. - RA1263

1.3 Belangrijke voormannen

De ontwikkeling van de wetenschappelijke landbouw is in deze periode het terrein van min of meer geïsoleerde individuen als de genoemde Kops, Wttewaall, Van der Boon Mesch, Van Hall, maar ook anderen als Evert Cornelis Enklaar; Jacob Frederik Serrurier, Frederik Louis Willem van Brakell. Men is weliswaar op de hoogte van elkaars bestaan, maar er is geen organisatorisch verband waardoor hun streven meer wordt dan losse activiteiten. Men vertaalt buitenlandse publicaties. Bekend is de *Boerengoudmijn* van Serrurier naar de beroemde Duitse landbouwwetenschapper Albrecht Thaer [1-17]. Een andere belangrijke

publicatie uit deze tijd is: *Handboek van Vaderlandsche Landhuishoudkunde* van de Groningse hoogleraar in de landhuishoudkunde, dominee Jacob Albert Uilkens (voorganger van Van Hall) [1-18/19]. Van 1820 tot 1829 geeft Serrurier het blad *De buitenman* uit [1-20]. Belangrijker is het tijdschrift *De vriend van den landman* dat door Enklaar wordt gepubliceerd vanaf 1837 tot en met 1873 [1-21]. Enklaar is behalve als publicist ook actief als onderwijzer. Hij richt in 1842 in de buurt van Zwolle een landbouwschool op. Erg succesvol is deze niet, hetgeen hem ertoe noopt de school op andere plaatsen, waaronder Zeist, opnieuw op te zetten. In zijn streven om landbouwkundigen op te leiden krijgt hij financiële steun van de Betuwse grootgrondbezitter en landbouw pionier Frederik Louis Willem van Brakell van den Eng [1-22]. Van Brakell is een typische exponent van de Verlichte grootgrondbezitter. Hij heeft allerlei experimenten gedaan om de productiviteit van de landbouw te vergroten en heeft hierover ook gepubliceerd. In de tentoonstelling ziet men een selectie uit zijn collectie miniaturen van landbouw gereedschap en -werktuigen [1-23].

Al deze activiteiten hebben zich ver afgespeeld van het merendeel van de boerenbevolking dat zich in zijn bedrijfsvoering liet leiden door de plaatselijke gewoonten, de natuurlijke omstandigheden en de kansen die de markt bood. In de periode 1815-1846 is de nationale overheid nauwelijks actief op het terrein van landbouw en de bevordering van wetenschap – met uitzondering van de oprichting van de Rijks Veeartsenijschool te Utrecht waar veeartsen werden opgeleid [1-24]; de landbouwwetenschap zelf stond nog in de kinderschoenen en er was geen goede communicatie tussen het merendeel der landbouwers en de pioniers van de landbouwwetenschap.

[1-17] Serrurier, J.F. ; Thaer, A.D.

Boeren goudmijn, of handleiding tot de kunst, om van verschillende soorten van landerijen het meest mogelijke nut te trekken, meer vee te kunnen houden dan naar gewoonte, ...; benevens een aantal wetenswaardige bijzonderheden tot den landbouw betrekkelijk; ...

Te Amsterdam: bij Johannes Allart, 1807. - XX, 534 p. : 5 pl.

FORUM - SPEC.COLL. - R384F27

[1-18] Uilkens, J.A.

Handboek van vaderlandsche landhuishoudkunde

Te Groningen: bij J. Oomkens, 1819. - LII, 363 p.
FORUM - SPEC.COLL. - R346E03

[1-19] **Portret J.A. Uilkens (1772-1825)**

Jacobus Albertus Uilkens (Wierum, 1 mei 1772 - Warfhuizen /Leens, 30 mei 1825) was een Nederlands predikant, schoolopziener en eerste hoogleraar landhuishoudkunde en technologie aan de Rijkshogeschool Groningen. Hij wordt beschouwd als innovator van landbouwtechnieken.

[1-20] Serrurier, J.F.

De buitenman

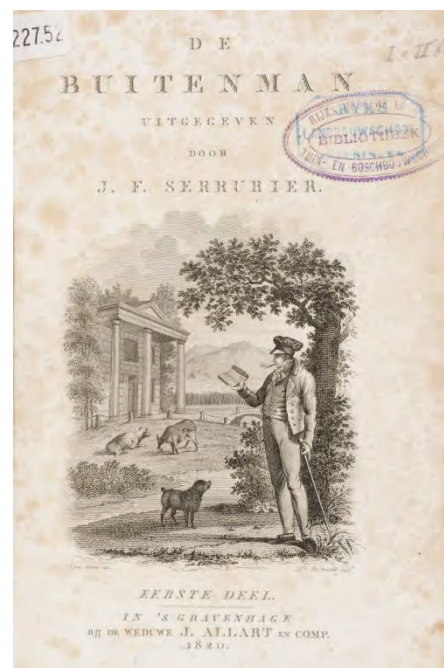
Haarlem: Loosjes [etc.], 1820-1829

FORUM - SPEC.COLL. - R333H21 / RKr.1585 -
AANWEZIG DI. 1(1820)-4(1829)

[1-21] Vriend van den landman : tijdschrift ter bevordering van landhuishoudelijke kennis in Nederland / redacteur E.C. Enklaar

Zwolle : Willink, 1837-1873

FORUM - SPEC.COLL. - RA0452 - AANWEZIG DI.
1(1837)-37(1873); Supplementen 1844(1844)-
1872(1872)

[1-22] **Selectie uit de collectie van 42 modellen van Baron van Brakell van den Eng**

Van Brakell (1788-1865) stamde uit een voorname adellijke familie, die zich in de hoogste kringen bewoog. Op 21-jarige leeftijd in 1809 nam hij een deel van de omvangrijke familiebezittingen in Lienden in eigen beheer en begon hij een boerenbedrijf. De boerderij lag bij den Eng en droeg dan ook deze naam. Van Brakell is bekend geworden door zijn landbouwkundige experimenten op zijn bedrijf en door zijn geschriften over de landbouw. Daarin besteedde Van Brakell aandacht aan de problemen van de Betuwse boeren en zijn ideeën om deze op te lossen. Met behulp van miniatuur modellen bracht hij boeren in contact met de nieuwste machines. Hij was ook sociaal bewogen. Zijn bezit heeft hij nagelaten ten behoeve van de inwoners van Meerten.

[1-22-1] Knollensnijder

[1-22-2] Drieschaar cultivator

[1-22-3] Bonenbreker

[1-22-4] Dorsmachine "Van Rijnkerk"

[1-22-5] Strosnijder

[1-22-6] Kunstmeststrooier

[1-22-7] Wanmolen

[1-23]a. Brakell van den Eng, F.L.W. van

Wat moet de Geldersche landman op den bouwgrond doen om zijne inkomsten te verbeteren?

Tiel: Van Loon, 1847

FORUM - SPEC.COLL. - RB0049

|

[1-23]b. Brakell van den Eng, F.L.W. van ; Hanedoes, H. A.

Losse gedachten over den Geldersche landbouw op de klei

Tiel: Van Wermeskerken, 1850. - 96 p

FORUM - SPEC.COLL. - R386G24; - B0004

|

[1-23]c. Brakell van den Eng, F.L.W. van

De handenarbeid in den landbouw : verdedigd en aanbevolen tot nut der maatschappij

Tiel: Wed. D.R. van Wermeskerken, 1852. - 14 p

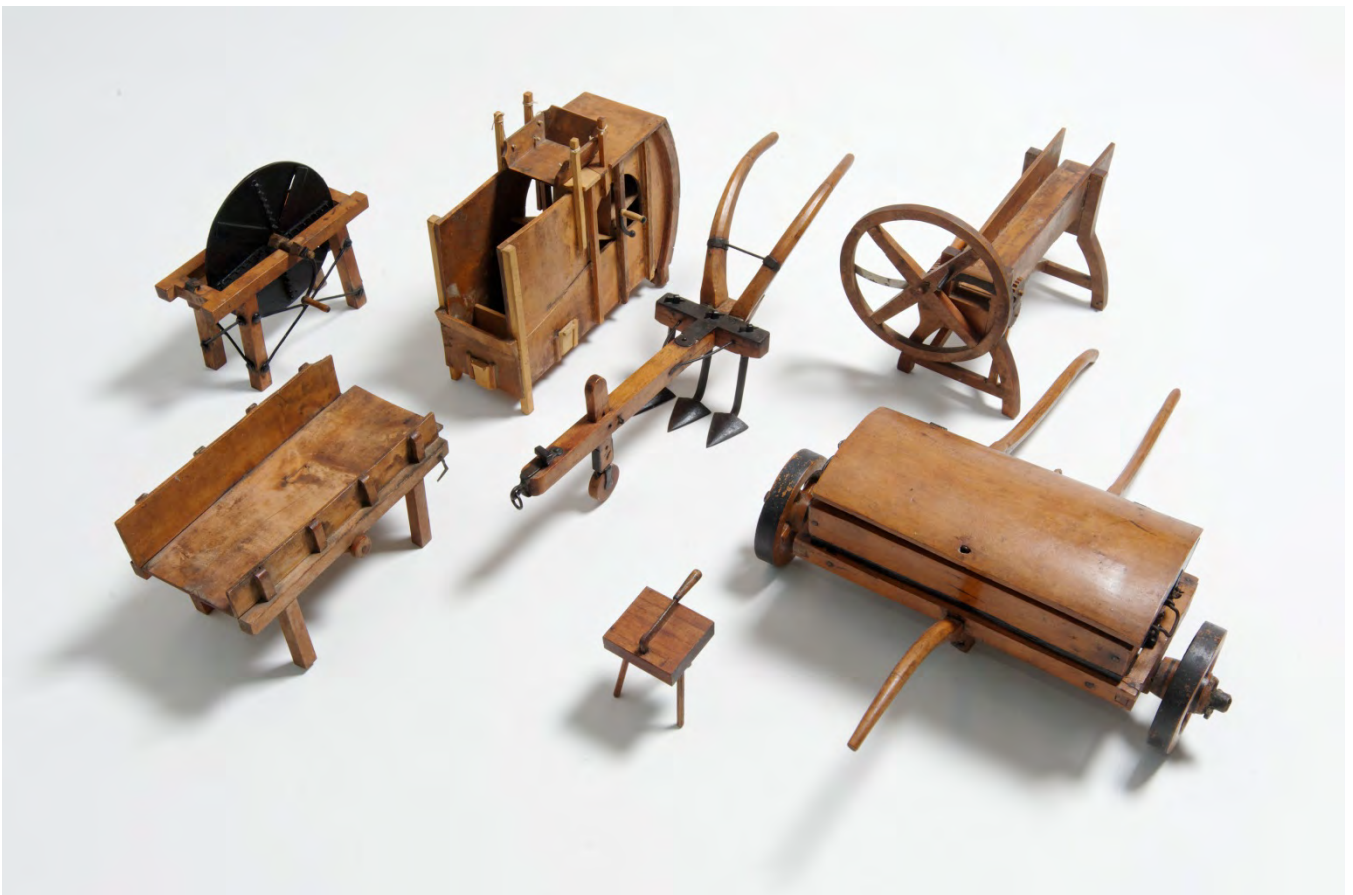
FORUM - SPEC.COLL. - H0251

[1-24] Numan, A.

Geschiedenis der vee-artsenijkunde en beschrijving van 's Rijks veeartsenijschool te Utrecht

Utrecht: Van der Monde, [ca. 1840]. - 27 p.

FORUM - SPEC.COLL. - RA0050

2. De bouw van een nationale landbouwgemeenschap, midden 19de eeuw

In de jaren veertig van de negentiende eeuw hangt er revolutie in de lucht. 1848 is het zover. In Parijs, Wenen en Berlijn zijn er revoluties. In Nederland leidt dit tot de grondwetsherziening van 1848 onder leiding van Thorbecke – hiermee wordt Nederland een constitutionele monarchie. Het parlement is het belangrijkste orgaan, ministers moeten vertrouwen hebben van het parlement. Dit is een belangrijke mijlpaal in het democratiseringsproces van Nederland. In de tweede helft van de negentiende eeuw kan dan de strijd om het algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht beginnen die in resp. 1917 en 1919 wordt afgesloten met het behalen ervan. Dit is ook een belangrijk onderdeel van het voortgaande proces van staats- en natievorming.

Een andere belangrijke ontwikkeling van de jaren veertig is de invoering van de vrijhandel in Groot-Brittannië. In 1846 zijn in Groot-Brittannië de graanrechten afgeschaft. Door de afschaffing van de Engelse graanrechten is er een enorme markt toegankelijk geworden voor de Nederlandse export. Dit speelde een belangrijke rol in de bloei van de Nederlandse landbouw in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw. Door de voortgaande Industriële Revolutie is Engeland het belangrijkste land ter wereld geworden. De wereldtentoonstelling van 1851 te Londen in het Crystal Palace **[2-1]** is daar de icoon van geworden.

Die sterke liberalisering heeft in Nederland niet geleid tot een krachtig optredende nationale overheid. Lang bleef de nationale (en ook de provinciale) overheid terughoudend in het ingrijpen in het maatschappelijk leven. Pas vanaf de tweede helft van de jaren zestig van de negentiende eeuw zal hier verandering in komen.

In Nederland bloeit de landbouw vooral onder invloed van de nieuwe marktkansen die door de economische en bevolkingsgroei van Groot-Brittannië en later ook Duitsland worden geboden. Ook hier zijn trouwens in 1847 de graanwetten **[2-2]** opgeheven -die gericht waren op in- en uitvoerbepalingen- mede onder invloed van de aardappelcrisis van de jaren veertig die in sommige delen van het land veel slachtoffers eiste.

Met betrekking tot de Gouden Driehoek is in deze periode vooral belangrijk dat terwijl de Nederlandse staat op nationaal terrein volstrekt afzijdig blijft, er langs de private kant een nationale landbouwgemeenschap ontstaat. Deze 'Agrarische Republiek' wordt opgebouwd met een eigen orgaan *De Landbouwcourant* én met een eigen jaarlijkse ontmoetingsplaats het *Nederlands Landhuishoudkundig Congres* in 1846 te Zwolle.

2.1 Provinciale organisaties

In de jaren dertig worden er al verschillende landbouworganisaties opgericht. In 1834 is het 'Vriesche Genootschap van proefondervindelijke landbouw' het eerste, maar het is geen lang leven beschoren. In 1837 wordt in Groningen het 'Genootschap ter bevordering der Nijverheid te Onderdendam' opgericht, maar zoals de naam al aangeeft is het een lokale organisatie. In 1841 wordt te Utrecht het 'Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde' opgericht. Dit is weliswaar een provinciale organisatie, maar past nog sterk in de genootschappelijke traditie. In 1841 worden de Overijsselsche Maatschappij tot ontwikkeling van de provinciale welvaart en de Noordbrabantsche Maatschappij ter bevordering van handel, landbouw en nijverheid opgericht. Beide organisaties hebben een bredere doelstelling dan landbouw alleen.

In 1843 wordt in Zeeland de eerste provinciale landbouwmaatschappij opgericht: Maatschappij ter bevordering van Landbouw en Veeteelt in Zeeland [2-3]. Deze vindt in de jaren daarna navolging in Drenthe (1844), Gelderland (1845) [2-4], Holland (1847) [2-5], Limburg (1849), Overijssel (1851) en Friesland (1852).

Al deze organisaties functioneren min of meer gelijk en hebben min of meer dezelfde doelstellingen. Ze willen de belangen van de landbouw bevorderen; ze zijn ervan overtuigd dat langs wetenschappelijke weg de landbouw sterk vooruit kan gaan (ze denken daarbij aan scheikunde, bodemkunde, natuurkunde) en willen de kennis van de wetenschappelijke landbouw bevorderen en verspreiden. De middelen die ze daarvoor gebruiken zijn de klassieke middelen van lezingen op bijeenkomsten, het aanleggen van een bibliotheek met relevante publicaties, het publiceren en

verspreiden van een contactorgaan, het organiseren van tentoonstellingen van werktuigen, gereedschap, en vee [2-6/7]. Daarnaast sturen ze verzoeken, zgn. adressen naar provinciale en nationale overheden om hen te bewegen zaken ten gunste van de landbouw te veranderen. Naast de provinciale organisatie kent men lokale en soms zelfs plaatselijk afdelingen [2-8]. De helft van het lidmaatschapsgeld (vaak vijf gulden per jaar) gaat naar de provinciale organisatie, de andere helft is voor lokale activiteiten. Lid zijn over het algemeen gezeten burgers, grootgrondbezitters en grote boeren. Op het platteland zijn de burgemeester en wethouder vaak lid, alsmede de notaris, advocaten, leden van waterschapsbesturen. Op de vergaderingen van de lokale organisaties worden niet alleen puur landbouwbelangen besproken, maar de economische belangen in het algemeen. In twee decennia zijn er bijna overal provinciale landbouworganisaties ontstaan. Ook worden er soms internationale tentoonstellingen georganiseerd [2-9/10].

[2-1] The park and the Crystal Palace : a series of seven picturesque views drawn by Philip Brannon, lith. by Carrick, Picken, Walton. - London : Ackermann & Co., 1851
Uit: [Verzameling afbeeldingen land- en tuinbouw- onderwijs-inrichtingen, tentoonstellingen enz.]
[S.l.: s.n.], [1850-1920]. - 1 map : 14 + 7 pl.
FORUM - SPEC.COLL. - RPK.I-C-06

[2-2] Daadzaken betreffende de graanwet en aantekeningen uit statistiek en geschiedenis, graanbouw en graanhandel betreffende
Te Groningen: bij C.M. van Bolhuis Hoitsema, 1847. - 80 p. + bijlagen A-T
FORUM - SPEC.COLL. - R391F22 (2 ex.)

[2-3] Teding van Berkhout, A.W. ; Maatschappij ter Bevordering van Landbouw en Veeteelt in Zeeland
Verkort programma voor de algemeene vergadering en tentoonstelling der Maatschappij ter Bevordering van Landbouw en Veeteelt in Zeeland, te houden binnen Hulst, den 12, 13 en 14 Junij 1865
[S.l.]: Maatschappij ter Bevordering van Landbouw en Veeteelt in Zeeland, 1865. - 6 p
FORUM - SPEC.COLL. - ZZ0173

[2-4] Geldersche Maatschappij van Landbouw (Arnhem)
(Mededeelingen en) berigten van de Geldersche Maatschappij van Landbouw over...

Mededeelingen (en handelingen van) betreffende den Nederlandschen landbouw van de Geldersche Maatschappij van Landbouw en de Overijsselsche Vereeniging ter Ontwikkeling van Provinciale Welvaart over...

Arnhem: Thieme, 1845-1885

FORUM - SPEC.COLL. - R388H01 (NN02556) - AANWEZIG Dl. 1(1846)-3(1848); (1849)-(1850)

FORUM - STACKS - NN02556 - AANWEZIG (1851) ,(1852)-(1885) Ontbr.: 1869

[2-5] Hollandsche Maatschappij van Landbouw (Haarlem)

Tentoonstelling van jong vee / Hollandsche Maatschappij van Landbouw, Afdeeling Haarlem en Omstreken

Haarlem: Hollandsche Maatschappij van Landbouw, Afdeeling Haarlem en Omstreken

FORUM - SPEC.COLL. - R391G14-01 - AANWEZIG (1849)-(1865) incompleet

[2-6] Getuigschrift Koninklijke Nederl. Tentoonstelling van Landbouw, te Arnhem, toegekend aan de Zeeuwsche Maatschappij van Meekrapbereiding te Wilhelminadorp [chromolith.]. October 1854

Uit: [Verzameling afbeeldingen land- en tuinbouw- onderwijs-inrichtingen, tentoonstellingen enz.], [1850-1920]

FORUM - SPEC.COLL. - RPK.I-C-06

|

[2-7] Schimmelpenninck van der Oije, W.A.

Verslag van de Koninklijke Nederlandsche tentoonstelling van landbouw te Arnhem

Zwolle: Tjeenk Willink, 1855. - 148 p.

FORUM - SPEC.COLL. - RKr.0722

[2-8] Geldersche Maatschappij van Landbouw (Deventer)

Catalogus der tentoonstelling te houden door de Afdeeling Deventer en Omstreken van de Geldersche Maatschappij van Landbouw, bij gelegenheid der 39ste algemeene vergadering op 27 en 28 Augustus, en programma der festiviteiten

[S.l.]: Geldersche Maatschappij van Landbouw, [ca. 1850]. - 40 p

FORUM - SPEC.COLL. - R391D31

[2-9] Plakaat internationale tentoonstelling van tuinbouw en voortbrengselen uit het plantenrijk in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, April 1865 Amsterdam

Uit: [Verzameling afbeeldingen land- en tuinbouw- onderwijs-inrichtingen, tentoonstellingen enz.], [1850-1920]

FORUM - SPEC.COLL. - RPK.I-C-06

|

[2-10] Vade-mecum, voor de vreemdelingen die Amsterdam bezoeken, bij gelegenheid der internationale tentoonstelling van tuinbouw enz., en het daaraan verbonden kongres : April 1865 = Vade-mecum, pour les etrangers qui visitent Amsterdam, a l'occasion de l'exposition universelle...d'horticulture ... = Vade-mecum,

fuer die Fremden welche Amsterdam besuchen, waehrend der allgemeinen Pflanzen-
... Ausstellung
[Amsterdam]: [Seyffardt's Boekhandel], 1865. - 66 p. : 1 plattegr.
FORUM - SPEC.COLL. - RKr.0529

2.2 Landelijke initiatieven

De provinciale landbouworganisaties hebben een grote steun in de rug gehad en een impuls gekregen door twee landelijke instellingen: het Nederlands Landhuishoudkundig Congres, en de LandbouwCourant. De krant en het congres samen zorgen voor het ontstaan van een *nationale discussiegemeenschap* op het terrein van de landbouw. Maar daarnaast kunnen mensen zich ook informeren door de reguliere kranten of bladen als *De Gids* en *De Economist* te lezen. Landbouw is in de negentiende eeuw zo'n geïntegreerd onderdeel van het algemene maatschappelijke leven dat ook deze kranten en bladen veel aandacht eraan schenken. Sterker nog gebeurt dat door lokale en regionale kranten. Wil men meer feitelijke informatie over de landbouw, dan kan men terecht in de provincie- en gemeenteverslagen die jaarlijks worden uitgegeven, alsmede in het *Verlag van de landbouw*. In gepopulariseerde vorm wordt dat weer doorgegeven in de *landbouwalmanakken*. Bovendien is de Landbouwcourant niet de enige regelmatig verschijnende periodiek die op de landbouw is gericht: ook *De vriend van de landman* van Enklaar blijft verschijnen alsmede het *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid*.

Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres (NLHC)

Opgericht door mr Bartholomeus W.A. Sloet tot Oldhuis [2-11/12] komt sinds 1846 (en tot 1966!) jaarlijks in de maand juni het Nederlands Landhuishoudkundig Congres bijeen. Het congres is georganiseerd door in april 1846 een circulaire te zenden naar "Nederlandsche landbouwkundigen". In deze uitnodigingscirculaire staan verschillende redenen vermeld waarom het nuttig was om samen te komen:

- men pleit voor een verwetenschappelijking van de landbouw, dat wil zeggen meer aandacht voor schei- en natuurkunde, werktuigkunde en geologie
- men beoogt een grotere kennisuitwisseling van lokale en regionale landbouwpraktijken; binnenslands is er onbekendheid met wat er

precies op landbouwkundig gebied gebeurt , en in het buitenland weet men dat al helemaal niet

- men wil een ontmoetingsplaats creëren tussen de beoefenaren van de landhuishoudkunde om elkaar beter te leren kennen en samen te werken.

Beknopter kan men het programma van het congres niet formuleren: wetenschap, kennisuitwisseling, informatie en communicatie. De initiatiefnemers tot het congres laten hiermee duidelijk hun genootschappelijke Verlichtingswortels zien.

Eén doelstelling die hier niet expliciet is vermeld, maar die wel degelijk een hoofddoelstelling moet zijn geweest van de initiatiefnemers is dat men op wil komen voor de belangen van de landbouw en dat op nationaal niveau wil doen. De initiatiefnemers, en ook de leden van het congres komen uit de gegoede burgerij, de aristocratie, grootgrondbezitters en herenboeren. Ze behoren over het algemeen tot de personen die nauw betrokken zijn bij het provinciale en lokale bestuur en vaak ook zitting hebben in de Tweede of Eerste Kamer. Hoewel ze zelf bestuurlijke en maatschappelijke invloed hebben, beoordelen ze de situatie in Nederland zo dat op economisch terrein handel en industrie een duidelijker stem hebben dan de landbouw. Zij vinden het nodig dat er aparte landbouworganisaties komen die de landbouw een eigen stem geven en opkomen voor haar belangen. De commissies van landbouw die tot 1851 zijn blijven bestaan, achten ze daarvoor onvoldoende gepositioneerd. Dit zijn officiële organisaties zonder een duidelijke achterban die daardoor in een relatief isolement werken. De aanzet tot de oprichting van de Zeeuwse Landbouw Maatschappij is daarom bijvoorbeeld vanuit de Zeeuwse Commissie van landbouw zelf gekomen. Hoewel men aparte landbouworganisaties wil, komen de deelnemers zelf ook uit de stad, handel en industrie. Er is nog geen scherpe tegenstelling tussen stad en platteland omdat ook stedelingen grote belangen hebben op het platteland en in de landbouw.

Behalve dat men voor de landbouwbelangen wil opkomen, wil men dit ook op **nationaal** niveau doen. Vanaf het begin van de oprichting van het NLHC foetert men op de gewestelijke tegenstellingen die er nog steeds zijn en die in feite belichaamd worden door de provinciale landbouworganisaties. Het Congres moet de nationale belangen uitdragen. Vandaar dat men elk jaar in een andere provincie bijeenkomt [2-13]. Dit heeft als voordeel dat het Congres niet door een plaats of provincie kan

worden geclaimd, maar ook dat dat jaar de landbouw in die provincie extra voor het voetlicht treedt. Op de congressen wordt ook regelmatig gesproken over de vorming van een nationale organisatie, maar tot de jaren tachtig zal dit niet lukken.

Een gedeelte van de bezoekers van de congressen komt bijna altijd en is betrokken bij de organisatie van de te bespreken onderwerpen: Sloet tot Oldhuis ontbreekt tot zijn dood in 1884 zelfs bijna nooit, maar ook andere belangrijke mannen van de Agrarische Republiek als Winand Staring, Louis Mulder (hoofdredacteur van de Landbouwcourant), Jan Ackersdijck (hoogleraar economie), Jacobus P. Amersfoordt (landbouwer en grootgrondbezitter in de Haarlemmermeer [2-15]) zijn dikwijls aanwezig. Het Congres ontwikkelt zich tot forum, spreekbuis en showroom van de landbouwkundige beweging. Rond 1862 zijn er zo'n 15.000 mensen lid van de verschillende landbouworganisaties. In totaal zijn ze groter dan de Maatschappij tot nut van 't algemeen in die tijd. Op het congres spreken ze over landbouwonderwijs, landbouwstatistiek, afschaffing van de tienden en andere belemmeringen voor de landbouw, de organisatie van de landbouw, nieuwe landbouwgewassen en technieken. Samen neemt men moties aan om voor te leggen aan het parlement en de koning. En altijd weer worden er rond het congres landbouwtentoonstellingen [2-14] georganiseerd om de beste praktijken te bevorderen en uit te dragen.

Landbouw Courant

De Congressen worden door honderden mensen bezocht, maar ook degenen die niet aanwezig zijn worden geïnformeerd. Jaarlijks verschijnt er een verslag van het vorige congres en al tijdens de congressen zelf wordt in de kranten ervan bericht. Dit gebeurde vooral uitgebreid in de *Landbouwcourant* [2-16]. Deze is in 1847 door dr. Jan Wttewaall opgericht onder de titel Landhuishoudelijke Courant. De Landbouwcourant zal wekelijks, en tien jaar lang (1878-1887) zelfs tweemaal per week, verschijnen tot 1892. De krant is te beschouwen als de nationale nieuwsbrief van de Agrarische Republiek. In de Landbouwcourant worden berichten overgenomen uit de organen van de agrarische organisaties. Daarnaast wordt er bericht uit buitenlandse landbouwbladen. Ook wordt er uitvoerig bericht over vernieuwingen op het terrein van gewassen en technieken. Hiertoe beschikt de krant over een reeks van officiële en semiofficiële medewerkers.

Verlagen van den Landbouw

Vanaf de jaren vijftig wordt het Verslag van de landbouw [2-17] verzorgd door Jan Wttewaall, de oprichter van de Landbouwcourant. Zijn bronnen zijn de provincieverslagen, die weer gebaseerd zijn op de gemeenteverlagen. In 1860 wordt hij opgevolgd door Winand Staring. Wttewaall en Staring systematiseren het verslag, maar blijven natuurlijk afhankelijk van de gegevens zoals deze verstrekt worden door de gemeentebesturen. Via de landbouwmaatschappijen en via het landhuishoudkundig congres lokken zij keer op keer discussies uit over de kwaliteit van de statistiek en hoe deze te verbeteren. Zij stellen voor om meer met van te voren gedrukte formulieren te werken, en met heldere simpele vragen. Ook houden zij een pleidooi het kadaster zodanig bij te houden dat daaruit beter veranderingen in het grondgebruik tot uitdrukking komen. Een belangrijke verbetering brengt Staring tot stand. Hij publiceert de gegevens niet langer alleen naar provincies, maar vanaf 1870 tevens naar landbouwgebieden omdat de provinciale cijfers door de verschillende fysisch-geografische omstandigheden onvergelykbare gegevens opleveren. Is de Landbouwcourant de chroniqueur van de nationale landbouw, het landbouwverslag met de statistische beschrijving en kwantitatieve gegevens, is het kloppend hart van haar wetenschappelijke ambitie.

W.C.H. Staring

Staring kan de gegevens naar landbouwgebieden publiceren omdat hij zelf in de jaren vijftig van de negentiende eeuw een opdracht van de regering (die daartoe is aangespoord door het NLHC!) heeft aanvaard om een nationale bodemkaart te maken. Deze bodemkaart wordt in 1869 [2-18] gepubliceerd en is een belangrijk succes van de ijveraars voor een wetenschappelijke landbouw, een symbool van het nationale denken en het loslaten van de traditionele indeling in gewesten. Vanaf het begin van de jaren zestig wordt Staring inspecteur van het landbouwonderwijs en kan zich in die hoedanigheid inzetten voor de uitbouw ervan. Staring [2-19] is naast Sloet tot Oldhuis, Wttewaall en Van Hall een van de grote voormannen van de wetenschappelijke landbouw. Hij is de echte verbindende schakel tussen de tijd van Kops en de periode van nieuwe nationale overheidsbelangstelling. Hij is korte tijd als mederedacteur betrokken geweest bij de Landbouwcourant en hij verzorgt van 1860 tot zijn dood in 1877 het Verslag van de Landbouw. Vanaf 1848 geeft hij een

jaarlijkse landbouwalmanak uit [2-20], die waren bij uitstek bedoeld voor de dagelijkse praktijk. Hij is met bestuursfuncties betrokken bij de Gelderse Maatschappij van Landbouw. Eén van de oprichters van de Vereniging voor Volksvlucht, enzovoort, enzovoort. Hij en de zijnen staan voor een landbouw waarvan de productiviteit en concurrentiekracht wordt versterkt door onderzoek en de verspreiding van de kennis ervan. Wetenschap, marktwerking en democratisering gaan hand in hand.

[2-11] **Portret Sloet tot Oldhuis(1807-1884)**

Mr. Bartholomeus Willem Anne Elise baron Sloet tot Oldhuis, kortweg Sloet, was een prominent burger in de 19e eeuw. Van oorsprong was hij Geldersman, maar het grootste gedeelte van zijn leven woonde en werkte hij in Overijssel. Hij was daar burgemeester, rechter en initiator van de 'Overijsselse Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart' waaruit in 1846 de Landhuishoudkundige Congressen voortkwamen. In de beide decennia rondom 1848 was hij een buitengewoon actief lid van de Tweede Kamer. Hij zette zich in voor de bevordering van de landbouw, de emancipatie van het platteland, de aanleg van wegen te water en te land en de verspreiding van kennis en kunde.

|

[2-12] Coster, W.

Baron op klompen : mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884) aan de hefboom tot welvaart

Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2008. - 416 p. -

Proefschrift Wageningen Universiteit

FORUM - STACKS - NN23878,40 ; - NN08200,4511 ; - NN08202,4511 ; WWW

[2-13] Programma van het XVIIde Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, te houden te Middelburg en van de bij gelegenheid daarvan plaats hebbende tentoonstellingen van land- en tuinbouw 1862

Middelburg: Altorffer, 1862. - 35 p

FORUM - SPEC.COLL. - ZZ0172

[2-14] Amersfoordt, J.P.

- Wind en weder waargenomen op de Badhoeve in de Haarlemmermeer, 1879 - 1884

- Boezemstanden in de ringvaart van Haarlemmermeerpolder gevolgd naar de opgaven in het Weekblad van de Haarlemmermeer 1879 - 1881

- Rundveestamboek [van de] Badhoeve [van Mr. J.P. Amersfoor[d]t in Haarlemmermeer], 1872 - 1885

[S.l.]: [s.n], 1879-1884. - 22 dl.

FORUM - SPEC.COLL. - R361B +R346A23 [Archief Badhoeve]

[2-15] Verslag Nederlands[ch] landhuishoudkundig congres / Vereeniging Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres (Assen)
Amsterdam: Scheltema & Holkema, 1847-1963
FORUM - STACKS - NN47472 - AANWEZIG 1(1846)-110(1963); 1^e deel(uitg. 1847)
Het eerste congres werd gehouden te Zwolle op 11 en 12 juni 1846; het verslag werd in 1847 gepubliceerd.

[2-16] Landbouw-courant : nieuwsblad voor den Nederlandschen akkerbouwer, veehouder, houtteler, boomkweker, warmoezenier en grondeigenaar. Eerder verschenen als: Landhuishoudelijke courant : weekblad
Arnhem ; Zwolle : G.J. Thieme ; Tjeenk Willink, 1847-1891
FORUM - SPEC.COLL. - R345A16 - AANWEZIG Jrg. 1(1847)-4(1850); Jrg. 5(1851)-45(1891)
Hierbij: Bijblad van de Landbouw-courant. – Zwolle, Jrg. 1(1864)-14(1877) [R344A16]
De runderpest : bijlage tot de landbouwcourant. - Zwolle,. 1(1865)-175(1867) [R344A18]

[2-17] Verslag van den landbouw in Nederland over... / Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid ('s-Gravenhage)
's-Gravenhage: Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening
FORUM - STACKS - NN23370 NN24064- AANWEZIG (1851)-(1961) Incompleet

[2-18] **Portret W.C.H Staring (1808-1877)**

Winand Carel Hugo Staring (Wildenborch, 5 oktober 1808 - Klein Dochteren, 4 juni 1877) was een Nederlandse pionier in landbouwkunde en bodemkunde met theorie over bosbouw, geologie en waterstaat. Hij was de zoon van de dichter A.C.W. Staring en bewoonde het landhuis De Boekhorst in Klein Dochteren, niet ver van zijn ouderlijk huis, kasteel De Wildenborch. Samen met Jacob G.S. van Breda, Pieter Harting en Friedrich Miquel zat hij in de eerste commissie voor het maken van een geologische kaart van Nederland, die in 1852 was ingesteld door Thorbecke. De commissie viel echter al snel door interne ruzies uit elkaar. In 1857 komt de opdracht voor de geologische kaart daarom bij Staring alleen te liggen. Daarnaast kan Staring gezien worden als de grondlegger van de bodemkunde in Nederland, met zijn publicatie De bodem van Nederland, de samenstelling en het ontstaan der gronden in Nederland uit 1856 schreef hij als geoloog de eerste Nederlandse verhandeling over de bodemkunde. Staring was betrokken bij vrijwel alle belangrijke landbouwinitiatieven in zijn tijd. Daarnaast heeft hij zeer veel gepubliceerd. Bovenal moet hij echter geprezen worden voor zijn verbinding van geologie met landbouw die geleid heeft tot zijn beschrijving van Nederlandse landbouwstelsels.

[2-19] Landbouw Kaart van Nederland / door Dr. W.C.H. Staring. - Schaal 1:200.000
[Verkleinde reproductie]

's Gravenhage: Smulders, 1869. - 6 krt.bl. : kleurendruk.

FORUM - SPEC.COLL. - RkK.I,Nederland,1850-1900 Op linnen geplakt

[2-20] 1. Almanak voor den Gelderschen, Overijsselschen en Drentschen landman...

2. Almanak voor den landman in Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht en Noord-Brabant

3. Almanak voor den landman / door W.H.C. Staring

4. Almanak voor den Nederlandschen landman...

5. Dr. Staring's almanak voor den Nederlandschen landman...

6. Dr. Staring's Nederlandsche landbouw-almanak

Zwolle: Tjeenk Willink, 1848-1959

FORUM - STACKS - NN02557 - AANWEZIG [1-) Jrg. 1(1848)-3(1850); (2.)Jrg. 4(1851)-8(1855); (3,)Jrg. 9(1856)-15(1862); (4.) Jrg. 17(1864)-29(1876); (5.) Jrg. 31(1878)-79(1926); (6.) Jrg. 80(1927)-112(1959). Incompleet

3. Van landbouwgemeenschap naar Gouden Driehoek, eind 19de eeuw

In de periode 1846-1886 is er een nationale landbouwgemeenschap, de Agrarische Republiek, ontstaan op basis van particulier initiatief. Deze nationale landbouwgemeenschap kent een paar mankementen: er is wel een gemeenschap, maar geen officiële vertegenwoordiging waardoor er met veel stemmen en soms met tegenstrijdige stemmen wordt gesproken; de landbouworganisaties hebben moeite om het gros van de boeren aan zich te binden en de overheid vindt dat ze geen echte taak heeft op landbouwgebied. Onder invloed van de landbouwcrisis van de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw gaat dit verschuiven en verandert de Agrarische Republiek - de nationale landbouwgemeenschap - in de Agrarisch Institutionele Matrix, een publiek private samenwerking van wetenschap/onderwijs, marktpartijen en overheden.

3.1 Landbouwcomité & Overheid

De periode van de Agrarische Republiek heeft ervoor gezorgd dat de landbouw is gethematiseerd en dat er op een moderne manier over landbouw is gesproken: de landbouw moet kunnen concurreren en de beste manier om dat te doen is onderzoek te verrichten naar nieuwe gewassen, werktuigen, rassen en de bodem te verbeteren door drainage, kunstmest toe te voegen. De agrarische crisis betekent een grote aanslag op de Nederlandse landbouw. In de eerste plaats wordt de akkerbouw getroffen door de importen van granen uit de VS. Maar ook de exportmarkten - met name die van Londen - worden heviger omstreden. Het is in deze situatie dat een nieuwe generatie van landbouwvoormannen met voorop Cornelis Jacob Sickesz **[3-1]** de gelegenheid te baat hebben genomen om én de landbouwwereld te verenigen én de nationale overheid ervan te doordringen dat ze niet langer afzijdig kan blijven van de landbouw. De aanloop tot het Nationaal Landbouw Comité (NLC), opgericht in 1884, is de organisatie door de gemeenschappelijke landbouworganisaties geweest van de internationale landbouwtentoonstelling in Amsterdam in 1884 **[3-2]**. Deze tentoonstelling heeft de sterke en zwakke punten van de Nederlandse landbouw in internationaal verband laten zien. Eén van de eerste stappen die het NLC

vervolgens heeft gedaan [3-3], is te pleiten voor een staatscommissie die de regering zou moeten adviseren over hoe om te gaan met de gevolgen van de agrarische crisis. Deze commissie komt in 1886 onder voorzitterschap van Sickesz te staan en heeft als rapporteur de liberaal mr. Cort van der Linden. De commissie komt met negen concrete aanbevelingen en na vier jaar met een lijvige enquête in vier delen naar de feitelijke toestand van de Nederlandse landbouw [3-4]. Als gevolg van de aanbevelingen van de commissie komt er een officiële vertegenwoordiging van de landbouw (nl. het NLC). In 1893 wordt het NLC de officiële vertegenwoordiging van de landbouwwereld bij de regering en vanaf 1918 is het predicaat Koninklijk toegevoegd (KNLC).

Het belangrijkste gevolg van de aanbevelingen is dat er sinds 1898 een Afdeling Landbouw is onder leiding van een directeur-generaal bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze afdeling behartigt van overheidswege de zorg voor de landbouw, wat intussen ook heel wat is gaan inhouden. De afdeling houdt zich onder meer bezig met: het landbouwonderwijs, de landbouwconsulenten, de landbouwproefstations, de landbouwstatistiek en de uitgave van de Verslagen en mededelingen van het departement van landbouw [3-5]. De eerste directeur-generaal van de ministeriële afdeling wordt Sickesz. Hiermee zijn we al een eind op weg in de verandering van een Agrarische Republiek naar de agrarisch institutionele matrix. De overheid is bereid een structuurbeleid te voeren op het terrein van de landbouw; de landbouwwereld is georganiseerd en vraagt niet in de eerste plaats om protectionistische bescherming (hoewel met name vanuit de katholieken en het zuiden daar ook om wordt gevraagd), maar juist om zo'n structuurbeleid.

[3-1] Mr. C.J. Sickesz, directeur-generaal voor den landbouw
Krantenknipsel [1898], Collectie Veenhuizen, Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag
[\[http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/CBG01:26914\]](http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/CBG01:26914)

[3-2] Agricultura : officieel tijdschrift voor de internationale landbouw-tentoonstelling te Amsterdam, 1884
Amsterdam: De Bussy, 1884
FORUM - SPEC.COLL. - A2220 - AANWEZIG No. 1(1884)-18(1884)

[3-3] Mededeelingen en berichten / Nederlandsch Landbouw Comite (Amsterdam)
[Amsterdam]: Nederlandsch Landbouw Comite
FORUM - SPEC.COLL. - A0601 - AANWEZIG 1884/85(1885)-1891(1891)

[3-4] Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den landbouw in
Nederland / Landbouwcommissie
's-Gravenhage: Van Cleef, 1890. - 4 dl. – Ook bekend o.d.t.: Landbouw-enquête,
1886
FORUM - SPEC.COLL. - A0085,01-04

[3-5] Afdeeling Landbouw, Ministerie van Binnenlandsche Zaaken ('s-Gravenhage)
Verslag over den Landbouw in Nederland over 1898
's-Gravenhage: Gebr. Belinfante, 1900.
FORUM - STACKS - NN24064 - AANWEZIG (1866)-(1960)

3.2 Onderwijs & Onderzoek

Het hoger landbouwonderwijs was tijdens de periode van de Agrarische Republiek tot stand gekomen vooral uit particulier initiatief. Zo schonk F.H.L. van Swieten aan de Maatschappij van Weldadigheid een donatie om in Frederiksoord de Gerard Adriaan van Swieten Tuinbouwschool te stichten, vernoemd naar zijn te vroeg overleden zoon **[3-6]**. Staring had er voor geijverd, maar het was pas na zijn dood dat in Wageningen de gemeentelijke landbouwschool een Rijkslandbouwschool werd. Deze Rijkslandbouwschool zou uitgroeien tot de Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwsschool en in 1918 Landbouw Hogeschool worden met promotierecht **[3-7/10]**. Het belang van Wageningen kan nauwelijks worden overschat. De eerste directeur was Cornelis Jongkindt Coninck **[3-9]**, die opleid was aan de landbouwkundige school in Groningen van Van Hall en die van 1859-1976 directeur was van de Maatschappij van Weldadigheid. Met de Rijkslandbouwschool in Wageningen was een plek geschapen die voor het kader van de landbouw zou zorgen. De afgestudeerden hiervan werden de natuurlijke opvolgers van de leden van de Agrarische Republiek en gingen sleutelposities innemen in de agrarisch institutionele matrix. Tevens was er nu een institutionele bedding van waaruit allerlei activiteiten konden gebeuren. Zaken die voor die tijd een persoon als Staring had gedaan, worden overgenomen door de directeur

en docenten van de rijkslandbouwschool, zoals het uitgeven van het Verslag van de landbouw en de almanak.

De negentiende-eeuwse ontwikkelingen zijn goed te volgen in het bezit van de bibliotheek van de Rijkslandbouwschool [3-11]. Deze instelling wordt door de landbouwvoormannen beschouwd als hun thuisbasis. Staring, Krelage, Van Amersfoort en vele anderen laten hun boeken- en periodieken-bezit aan deze instelling na. De bibliotheek beheert lange tijd het archief van het Landhuishoudkundig Congres. Ook door eigen aanschaf groeit de bibliotheek uit tot het middelpunt van het kenniscentrum voor de Nederlandse landbouw.

Tevens werd in Wageningen een Rijkslandbouwproefstation voor Zaadcontrole opgezet waar boeren zaden en kunstmest konden laten testen. Het Wageningse landbouwproefstation dat onder leiding stond van Adolf Mayer heeft een positieve invloed gehad op de ontwikkeling van aankoopcoöperaties [3-12/13].

Ook werden er nieuwe landbouwbladen opgericht waarvan sommige ten doel hadden de wetenschappelijke landbouw te verspreiden, zoals het *Tijdschrift voor Landbouwkunde* [3-14] en het *Maandblad van de Vereeniging van Oudleerlingen der Rijkslandbouwschool: tevens orgaan gewijd aan de belangen van den landbouw* [3-15]. In 1892 houdt de *Landbouwcourant* op te bestaan en vervangen door het *Nederlandsch Landbouw-Weekblad* dat het officiële orgaan is van de bij de KNLC aangesloten verenigingen en organisaties [3-16]. Daarnaast neemt het aantal gespecialiseerde bladen en organen op het terrein van de landbouw sterk toe. Daarnaast waren er nog de vele publicaties en organen op het terrein van de landbouw – van journalistiek tot wetenschappelijk, van lokaal tot nationaal en van private organisaties als het Nederlands Landhuishoudelijk Congres.

[3-6] Frederiksoord : plattegrond van de Maatschappij van Weldadigheid. - Amsterdam: Tresling & Co., [1900?]

Uit: [Verzameling afbeeldingen land- en tuinbouw- onderwijsinrichtingen, tentoonstellingen enz.], [1850-1920]

FORUM - SPEC.COLL. - RPK.I-C-06

[3-7] Feestwijzer en catalogus van het ter inzending aangegevene voor de tentoonstelling... & //Programma van de tentoonstelling der Afdeling Neder - Veluwe van de Geldersche maatschappij van landbouw, te houden op 11 en 12 September

1877 bij gelegenheid van de feestelijke opening der nieuwe gebouwen van de
Rijkslandbouwschool te Wageningen
Wageningen: [s.n.], 1877. - 15 p. // 55 p.
FORUM - STACKS - VS25316 //VS25317

[3-8] Honigh, C.

De landbouw, feestzang bij gelegenheid van de opening der nieuwe gebouwen der
Rijkslandbouwschool te Wageningen
Wageningen: Bronsveld, 1877. - 16 p.
FORUM - STACKS - 301C38

[3-9] Jongkindt Coninck, C.J.M.

Een woord over de Rijkslandbouwschool aan de bezoekers van het Nederlandsch
landhuishoudkundig congres, 35e, te Wageningen op 26 - 29 juni 1882
Wageningen: [s.n.], 1882. - 19 p.
FORUM - SPEC.COLL. - A0758

[3-10] **Rijkslandbouwschool Wageningen 1876 - 1901**

[hooglerarenportrettenboom en 4
schoolgebouwen]. Bijl. v.h. Organ der
Ver. van Oud-leerlingen der
Rijkslandbouwschool, no. 158;
Uit: [Verzameling afbeeldingen land- en
tuinbouw- onderwijsinrichtingen,
tentoonstellingen enz.], [1850-1920]
FORUM - SPEC.COLL. - RPK.I-C-06

[3-11] Catalogus van de Bibliotheek
der Rijkslandbouwschool te
Wageningen 1877

[Wageningen]: [Rijkslandbouwschool],
1877. - 126 p.
FORUM - SPEC.COLL. - A1042

[3-11] Catalogus van de Bibliotheek
der Rijkslandbouwschool

Nijmegen: Thieme, 1891. - 494 p.
FORUM - SPEC.COLL. - 100-A/1891-
01

[3-12] Foto van plakkaat Aan Adolf Mayer ... aangeboden te Wageningen, Februarij,
1902

|

Mayer, A.

Het proefstation der Rijkslandbouwhogeschool te Wageningen feestschrift aangeboden aan de leden van het 35ste Landhuishoudkundig congres gehouden te Wageningen van 26 tot 29 juni 1882

Wageningen: [s.n.], 1882. - 32, vii p.

FORUM - SPEC.COLL. - S0131

[3-13] [Fotoalbum] 1889 - 1893 : den aftredenden voorzitter der Commissie van Toezicht Professor Dr. J.W. Gunning, een eenvoudig blijk van oprechte waardeering en van ware hoogachting; de directeuren der Rijkslandbouwproefstations Hoorn, Groningen en Breda.

[S.l.]: [s.n.], [1893]. - 1 fotoalbum : 11 foto's.

FORUM - SPEC.COLL. - R360A054

[3-14] Tijdschrift voor landbouwkunde (1.). Voorgezet als: (2.) Landbouwkundig tijdschrift

Groningen; Wageningen: J.B. Wolters; Gortel, 1881-1904

FORUM - SPEC.COLL. - A0460 – AANWEZIG (1.) Dl. 1(1881)- 2(1882); - A0949 - AANWEZIG (2.) Jrg. 1(1893)-12(1904) Hierbij: Naamregister en zaakregister

[3-15] Maandblad van de Vereeniging van Oudleerlingen der Rijkslandbouwschool : tevens orgaan gewijd aan de belangen van den landbouw (1.) Voortgezet als: Orgaan van de Vereeniging van Oudleerlingen der Rijkslandbouwschool

[Tiel]: (Vereeniging van Oudleerlingen) Rijkslandbouwschool, 1888-1893

FORUM - STACKS - NN02517 - AANWEZIG (1.) Jrg. 1(1888)-6(1893) AANWEZIG (2.) Jrg. 7 no. 78(1895)-13 no. 161(1901)

[3-16] Nederlandsch landbouw-weekblad : officieel orgaan van het Koninkl. Nederl. Landbouw-Comite en de tot het Comite toegetreden Vereenigingen

Amsterdam: De Bussey [etc.], 1892-1920

FORUM - STACKS - NNfol.21540 - AANWEZIG Jrg. 1(1892)-29(1920)

3.3 Boerenbonden, Coöperaties & Bedrijfsleven

Een laatste belangrijke ontwikkeling in de jaren negentig is de hoge vlucht die het coöperatiewezen in de landbouw heeft genomen en die ervoor zorgt dat de gewone boeren nu ook door de organisaties bereikt worden. Daarbij lopen de boerenbonden voorop. In 1896 wordt de Nederlandse Boerenbond opgericht. Al spoedig volgen er provinciale organisaties, waarvan de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond de belangrijkste is. Hiermee zet in feite de verzuiling van het Nederlandse landbouwezen in,

maar dat heeft geen invloed op de koers van de landbouwvoormannen van vergroting van het concurrentievermogen door een zo efficiënt en productief mogelijke landbouw te bewerkstelligen. Wel worden hierdoor meer boeren lid van landbouworganisaties en worden de landbouworganisaties ook actiever op terreinen waarvan ze eerder zich afzijdig hebben gehouden.

Coöperaties komen we tegen als aankoop- en verkoopcoöperaties, zuivelfabrieken en kredietinstellingen. De opkomende landbouwindustrie van deze tijd kan uit verschillende organisatievormen kiezen en in het begin is het verschil ook niet altijd duidelijk tussen een NV of een coöperatie, omdat de grootste geldschieters vaak dezelfde personen zijn. De coöperatievorm zorgt ervoor dat de boeren invloed houden over een groter gedeelte van de productieketen en niet alleen grondstoffenproducenten blijven of worden (immers voor de fabrieksgewijze productie maakten boerinnen ook zelf boter en kaas). Door de grote financieringsbehoeften is er ook meer behoefte aan een goed functionerend kredietwezen op het platteland. Met de oprichting van de Boerenleen- en Raiffeisenbanken wordt hiervoor een belangrijke stap gezet.

Door de groeiende handel en export is er grote behoefte aan een keurmerk voor landbouwproducten. De overheid speelt hierop in door te zorgen voor controlerende instanties en keuringen, zoals voor de botercontrole [3-17/18]. De mechanisatie van de landbouw zet in vanaf het midden van de negentiende eeuw. De meer ingewikkelde landbouwwerktuigen worden uit het buitenland ingevoerd [3-19/20]. Eind negentiende eeuw versnelt de mechanisatie onder invloed van de stijging van de arbeidslonen. Ook in deze periode gaat het zowel om invoer als om lokaal geproduceerde machines. Door de opkomst van de landbouwmechanisatie, rassenveredeling en levensmiddelentechnologie ontstaan er een brede schil van industrie en bedrijfsleven direct gerelateerd aan de landbouw, en de productieverhoging en afzetmogelijkheden daarvan [3-21/22].

Zo is rond de Eerste Wereldoorlog het institutionele kader van de Nederlandse landbouw danig veranderd vergeleken met die van een eeuw daarvoor. Het nog jonge departement van landbouw geeft zich rekenschap via de publicatie *De Nederlandsche landbouw in het tijdvak 1813-1913* [3-

23] Dit is een nog steeds lezenswaardige en basale publicatie voor de negentiende-eeuwse ontwikkelingen geschreven vanuit de optiek van de harde kern van de landbouwvernieuwers.

Het interessante van dit overzicht van de uitvinding van de Gouden Driehoek is dat er in Nederland eerst op privaat initiatief een nationale landbouwgemeenschap ontstaat, maar dat deze om goed te functioneren niet zonder een counterpart bij de overheid kan. De eerste belangrijke stappen van landbouwbeleid zet de overheid op het terrein van landbouwonderwijs- en onderzoek. De private organisaties blijven wel een belangrijke eigenstandige rol spelen en worden aangevuld met economische samenwerkingsverbanden – de landbouwcoöperaties . Aan het begin van de twintigste eeuw is deze ontwikkeling, die zo niet aan het begin van de negentiende gepland was, voltooid en zal de Nederlandse landbouw gedurende het grootste gedeelte van de twintigste eeuw structureren. Het is een schoolvoorbeeld van institutionele veranderingen als reactie op sociale transformaties.

[3-17] **Controle der Nederlandsche boter in London**/ pasteltekening Willy Sluiter [S.l. : s.n.], [ca. 1908?]. - [6] tek.

RIKILT – Sluitercoll. – WS01 Met reproducties van WS02 en WS03

Hierbij: Natuurboter en kunst. - Krantenartikel Tilburgsche Courant, jrg. 44, no. 4365, 29-09-1908

<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010189597%3Ampg21%3Ap002%3Aa0017>

[3-18] Friesche Cooperatieve Zuivel-Export Vereeniging Leeuwarden (Nederland) Leeuwarden: Friesche Cooperatieve Zuivel-Export Vereeniging, [ca. 1911]. - 1 p. : 46 lichtdr.

FORUM - SPEC.COLL. - R376C17 Fotoalbum

|

Hierbij: Kaart verspreiding der zuivelfabrieken in Nederland [reproductie]

Uit: Overzicht van den omvang van het cooperatiewezen in Nederland op 1 januari 1938

FORUM - STACKS - 272B12

[3-19] McCormick Harvesting Machine Company (Chicago)

Amerikaansche photographieën

Chicago: McCormick, [1900]. - 1 fotoalbum (33 foto's)

FORUM - SPEC.COLL. - R360A070

[3-20] Onderdeelen-prijscourant McCormick maaimachines
Haarlem [etc.]: Kon. Handelmaatschappij v/h Boeke & Huidekoper, 1934. - 16 p
FORUM - STACKS - 507F30

[3-21] Boeke & Huidekoper
Serie kwekerscatalogi van Boeke & Huidekoper te Groningen
Groningen: Boeke & Huidekoper, 1895
FORUM - SPEC.COLL. - BOX E00986 - AANWEZIG 1895

[3-22] N.V. Handelmaatschappij v.h. Boek
& Huidekoper (Haarlem)
Boeke & Huidekoper, 1867-1917
[Haarlem: Boeke & Huidekoper], 1917. -
1 fotoalbum (10 foto's+8
personeelslijstjes]
FORUM - SPEC.COLL. - R360A071

[3-23] Nederland. Ministerie van
Landbouw en Visserij ('s-Gravenhage)
De Nederlandsche landbouw in het tijdvak
1813 - 1913
's-Gravenhage: Langenhuysen, 1913. -
465 p.
FORUM - SPEC.COLL. - A3211; A3210

[3-24] Cruyningen, P. van
Boeren aan de macht? :
boerenemancipatie en
machtsverhoudingen op het Gelderse
platteland, 1880-1930
Hilversum: Verloren, 2010. - 327 p. -
FORUM - BOOKS - 226-D-1-b/2010-03 ; [Google partial view](#)

Beredeneerde Literatuurlijst

Bieleman, Jan. *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw, 1500-2000*. - Amsterdam: Boom, 2008.

[recent standaardoverzicht Nederlandse landbouwgeschiedenis]

Zanden, Jan Luiten van en Arthur van Riel. *Nederland, 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*. – Amsterdam: Balans, 2000.

[negentiende-eeuwse landbouwgeschiedenis geplaatst in het kader van de institutionele economie]

Vermeulen, W.H. *Den Haag en de landbouw. Keerpunten in het negentiende-eeuwse landbouwbeleid*. – Assen: Van Gorcum, 1966.

[standaardoverzicht negentiende-eeuwse landbouwpolitiek]

Poel, J.M.G. van der. *Honder jaar landbouwmechanisatie in Nederland*. – Wageningen: Vereniging voor landbouwgeschiedenis, 1983².

[standaardoverzicht over landbouwmechanisatie in de negentiende eeuw]

Schuurman, Anton. Agricultural policy and the Dutch agricultural institutional matrix during the transition from organized to disorganized capitalism.

In: P. Moser and T. Varley (eds.), *Integration through subordination. Agriculture and the rural population in European industrial societies*. - Turnhout: Brepols, 2012.

[nieuwe interpretatie van Nederlandse landbouwpolitiek]

Coster, Wim. *Baron op klompen. Mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884). Aan de hefboom tot welvaart*. - Groningen: NAHI, 2008. – (Historia Agriculturae; 40)

[recente biografie van een van de belangrijkste negentiende-eeuwse landbouwvoormannen]

Cruyningen, Piet van. *Boeren aan de macht? Boerenemancipatie en machtsverhoudingen op het Gelderse platteland, 1880-1930*. – Hilversum: Verloren, 2010.

[Eerste publicatie van het project Modernisering en democratisering van het Nederlandse platteland in de negentiende eeuw].

Rommes, Ronald. *Landbouwcoöperaties in de negentiende eeuw* (werktitel). – Hilversum: Verloren, 2012.

[Tweede publicatie uit hetzelfde project verschijnt eerste helft 2012. Analyseert opkomst en bloei van het agrarisch coöperatiewezen]

Brusse, Paul, Jeanine Dekker, Arno Neelen en Wijnand Mijnhart. *Balans tussen stad en platteland*. – Waanders: Zwolle, 2011. - 4 dl.

[Geeft goed de voorgeschiedenis van het ontstaan van de BV Nederlandse landbouw weer]